

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО РАМКИТЕ НА МЕДИТЕРАНСКО-БАЛКАНСКАТА МЕЃУЛИТЕРАТУРНА ОПШТНОСТ

Во ова кратко излагање ќе се потрудам да дадам само некои нафрлоци од своите долгогодишни истражувања на литературата и културата поврзана со Балканот и Медитеранот.

Балканот е посебна географска област која има некои општи културни допирни точки со двата други географски простори – со Апенинскиот и Пиренејскиот полуостров. Но во јазикот на дипломатите и политичарите Балканскиот полуостров по 1945 година и особено во последните петнаесетина години се промени и стана Југоисточна Европа. И што е уште полошо – бриселските еврокомесари и бирократи продолжија последните петшестина години Балканот да го сецкаат, да го распарчуваат. Од една страна се вратија кон стариот назив Балкан, од друга страна го поделија на т. нар. Западен Балкан и Источен Балкан. Според римскиот принцип: *Divide et impera!*

Мислам дека е излишно да повторувам дека балканските народи имаат многу заеднички црти во духовната и материјалната култура, во начинот на живот, во семејниот живот, во тоа што имаат генетички блиски, сродни или различни јазици, во навиките и обичаите, во народните традиции и народните носии, во литературните процеси, во ликовните и музичките изрази, во архитектурата, антропогеографијата, геополитиката итн. Тоа многу добро го илустрира, на пример, документарниот филм на бугарската емигрантка од Австралија, која во 2005 година претстави еден многу успешен документ под наслов *Чија е таа песна?* Одговорот е дека таа може да биде бугарска, грчка, македонска, српска или босанска. Но најдобриот одговор би бил дека таа е балканска.

Балканските народи имаат, на пример, слични стари и нови песни за ксени-тијата, за печалбарството, гурбетството, за ајдутите, арматолите и клефтите. Сигурно сте забележале дека сета отоманска архитектура е фактички византиска. Споредете ја Агија Софија и Сината џамија во Истанбул. Всушност, Византија ја обогати не само отоманската архитектура, туку и отоманската гастрономија, музика, администрација итн. И притоа националните традиции имаат длабоки корени во свеста и подсвеста на припадниците на секоја медитеранска национална заедница. Тие традиции ги обединуваат, ги интегрираат како временски (историски), така и просторно (географски).

Сите три монотеистички (па и политеистички и пантеистички религии): еврејската, христијанската и исламската религија, се формираа и биле формулирани во митскиот југ и фактички во Исток, но враснаа, навлегоа во духовните традиции на Европа и на останатиот тогаш и подоцна познат свет и суштествено ги формираа светогледните, уметничките, правните и етичките претстави на европејската

и светската цивилизација. Од половината на 7 век Медитеранот беше во непосреден допир со исламската култура. Во еден заеднички простор се развиваше еврејската и грчко-римската култура.

Медитеранот можеме да го разделиме вертикално или хоризонтално. Вертикално можеме да го разделиме на т. нар. западен и источен дел на крајбрежни култури. Одредена граница претставуваше Италија која беше составен дел на двата културни архетипа.

Двата дела на така вертикално разделениот Медитеран се разликуваат, меѓу другото, во тоа што во источната половина доаѓаше до меѓусебни контакти на несловенски народи и култури (отоманската, византиската, романската) со Словените (вклучувајќи ги тука, се разбира, и македонските Словени) и нивните култури, додека во западната половина се развивале заемни културни врски како меѓу словенско-несловенски народи и култури (пред се италијанско-словенечко-хрватски) така и помеѓу несловенски народи и култури.

Ако земеме предвид дека од 7 век во Медитеранот играа главна улога Византија, Омајадскиот халифат и Френската империја, тогаш можеме да направиме една општа периодизација на балканско-медитеранските меѓулитературни општности (заедници, центризми) на следен начин:

1. Преод од антика кон средновековје – од половината на 6 век до крајот на 8 век.
2. Т. нар. Каролински период – од крајот на 8 век до крајот на 9 век. Во овој период латинскиот и грчкиот јазик како јазици на взаемна комуникација обединувале еден доста голем дел од Европа.

Средновековниот литературен процес на Балканот и Медитеранот не претставуваше само една аристотеловска мимесис, иако доста текстови од миметичко-репродуктивен карактер беа дел од културата на одделните зони и национално хомогени заедници.

Литературата и културата воопшто поседува една хиерархија на вредности. Таа хиерархија има најмалку барем четири основни јатки (јадра): јазична, национална, екзистенцијална и онтолошко-етичка. Една таква етика, се разбира, не е статична, непроменлива, неадаптибилна, туку таа во сите свои рамништа (нивоа) е отворена, динамична. Типологијата на одделните културни зони и ареали, на одделните центри и периферии исто така не е затворена, дадена еднаш за секогаш. Тие центри и периферии се, напротив, духовно отворени за широкиот европски и светски културен простор: тациско-персиската, египетската, византиската, критската, кипарската и другите предноисточни и медитерански литератури се отворени за Балканот, за Венеција и за други европејски културни ареали.

Овде ќе укажам на еден типичен, но досега сеуште необработен пример на балканско-медитерански меѓулитературен центризам. Една таква заедница претставува критската литература, која, меѓу другото, создаде извонредни дела на љубовна лирика. Во рамките на Балканот и Медитеранот посебно место му припаѓа на критско-венецијанскиот меѓулитературен центризам којшто се развиваше цели четиристотини и педесет години.

Меѓу одделни автори, уметнички дела, меѓу литературни видови и жанрови и меѓу одделни јазици (наречија) и средновековни народи се создадоа парадигматски и синтагматски односи. Во почетокот на оваа „верига,, стоеше обично изборот на дело кое служеше како парадигма – пример, модел, мустра. Во следните фази се преоѓаше кон една стимулативна аналогија, кон „адопција,, кон имитација, адаптација или парафраза, т. е. кон јазични, ономастички, топонимски и други интервенции, кон една конкретизација врз основа на домашната стварност, кон композиционо-стилска актуализација итн. Во текот на сиот овој процес се внесуваа семиотички премиси од сопствениот, домашниот систем. Но истовремено тие премиси беа контаминирани од семиотичкиот систем на новиот контекст. Сето тоа претставуваше еден процес на рекодификација. Важно притоа е да се открие функцијата на контекстуалните односи во даден, определен текст. Одделните цитати, референции и алузии, како и сличните мотиви и пријоми (пристапи) создаваат една основа, врз која можат да се испитуваат интертекстуалните односи меѓу два текста како меѓу два културни кода. Литературните кодови, т.е. интертекстуалните односи, потоа се вклучуваат во динамиката на домашните (внатрешните) и меѓулитературните процеси и се интегрираат во една комплетна културна целина.

Одамна не важи дека еден импулс, поттик, едно влијание може да биде само во една насока, механичко. Според мое мислење е подобро, поточно, по логично и по правилно да се борува за едно взаемно преплетување, проникнување, оплоднување, обогатување и оплеменување, за типолошки паралели, за слични творечки и идејни поттици, изразни средства, појдовни точки, заеднички или слични симболи и извори итн.

Составен дел на балканско-медитеранските литератури и култури можат да бидат, според мене, исто така и националните литературтури и култури на оние земји и народи коишто се наоѓаат во позадина, во така наречениот тил (залеѓе). Тоа се тие литератури и земји (територии, простори, зони, ареали итн.) што имаат непосредствени граници со земјите, чиј брегови ги допираат водите на Средоземно море. Македонската литература и култура е и директно медитеранска, бидејќи се развива во границите на Византија, и т. нар. литература во позадина. Македонската литература е вклучена во широкиот византиско-медитерански или балканско-медитерански простор, таа е активна во тогашната духовна динамика која се развиваше во центрите и перифериите на Балканот и Медитеранот. Една од специфичностите (посебностите) на Балканот и во Медитеранот е билингвизмот (полилингвизмот) и дводомноста. За тие прашања подетално и поопширно веќе пишувавме поодамна.⁵⁵

Едно од важните прашања што би требало подетално да се испитаат е така наречената зонална култура (вклучувајќи ја тука, се разбира, и литературата која беше на Балканот и во Медитеранот во интернетнички и интертекстуални односи).

55 Види DOROVSKÝ, I.: *Balkán a Mediterán. Literárně teoretické a metodologické studie*, Masarykova univerzita, Brno 1997; DOROVSKÝ, I.: *Slovenské meziliterární shody a rozdíly*, Masarykova univerzita, Brno 2004.

Интернетничките и меѓулитературните односи во средновековјето имаа сосема подруг карактер, сосема различна содржина, од колку, да речеме, во 19 и 20 век.

Старословенските литургиски и оригинални текстови, за кои имаме пишувано посебни студии, создаваат една струја на **традиција** која ги прима тие текстови за многукратно користење. Текстовите што им се читале или тие што само ги слушале реципиентите несомнено ги обогатуваа духовно, ги оплеменуваа, ги ставаа кулурно на повисоко ниво, бидејќи претставуваа совокупност на многу жанрови: историско раскажување и генеалогичка, митови, житија, законици, љубовни песни, романи, приказни, новели, химни, похвални слова, псалми, молитви, епистоли, апокалипси и др.

Македонската химнографија која беше составен дел на византиската и словенската химнографија, беше богат извор на разни поетски форми, образи, лирски теми и изрази и мотиви. Во неа може да се открие, на пример, анафоричен, алитеративен, падежен, анаграматичен и т. наречен молитвен стих.

Во минатото (па и денес) традицијата претставуваше **памет** врз која се базира секој народ. Традицијата е култура на сеќавања за минатото. А бидејќи минатото е историски и културен феномен, можеме традицијата да ја означиме како **културна памет**. Во рускиот и во јужнословенските јазици за означување на традицијата (и усмената традиција) го имаме зборот **предание**.

Не само во рамките на секоја национална литература, туку и во рамките на меѓулитературните заедници (центризми, општности) секој текст има свој посебен **мнемотоп**. За топосот на една човечка заедница (да не речам на еден народ) знаел *таткото на историографијата* Херодот (Hérodotos, 484–425 пред н. е.), автор на опширното историско-етнографско дело *Историес аподексис* (Прикази на познати работи) пред повеќе од 2500 години. Ако го проследиме подетално балканско-медитеранскиот меѓулитературен центризам, ќе откриеме дека секој текст има свој мнемоторп. Еден таков мнемоторп претставуваат и текстовите напишани на најразлични македонски локални наречија.

На крајот да парафразирам една египетска пословица која зборува за тоа дека човекот (народот) живее додека се изговара неговото име. Да додадам дека македонската литература живее, бидејќи се изговара нејзиното име, бидејќи е по форма и содржина македонска, бидејќи целосно ја совлада традицијата и секојдневно ја обогатува културната памет на својот народ. Бидејќи нејзиниот генетски код е македонски.